

LESZEK ZYGNER

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych
im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie
<https://orcid.org/0000-0001-9892-7426>
leszek.zygner@pansim.edu.pl

Rachunki Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1485, 1487–1490, wydał Janusz Grabowski, Kraków 2024, ss. 259

Rachunki Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1485, 1487–1490, published by Janusz Grabowski, Kraków 2024, pp. 259

Wśród publikacji źródłowych dotyczących dziejów dawnego Mazowsza do najnowszych należy edycja rachunków księcia Janusza II (1455–1495), jednego z wybitniejszych władców późnego średniowiecza wywodzących się z dynastii Piastów mazowieckich, pretendenta do tronu polskiego po śmierci Kazimierza Jagiellończyka w 1492 r., który uchodzi wśród historyków za władcę o szerokich horyzontach politycznych, a przy tym sprawnego rządcę i światłego prawodawcę. Omawiane tu rachunki są jednym ze źródeł, które poza informacjami na temat księżęcej skarbowości oraz jego najbliższego otoczenia, dostarczają nam wielu wiadomości źródłowych na temat polityki wewnętrznej i zewnętrznej Janusza II, dziejów parlamentaryzmu mazowieckiego, a także zawierają zapiski o charakterze kronikarskim. Dzięki wspomnianym rachunkom oraz znanym skądinąd dokumentom wystawianym przez księżęcą kancelarię jesteśmy w stanie nie tylko ustalić itinerarium wspomnianego księcia, ale także poznać szczegóły dotyczące codziennego funkcjonowania jego dworu i księżęcej kancelarii. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że poza rachunkami księcia Janusza II, a także nielicznymi zapiskami skarbowymi księcia Janusza I z lat 1419–1429 i Bolesława IV z lat 1429–1433, wydanymi przed wojną przez Adama Włodarskiego, oraz niedawno wydanymi przez Annę Salinę odpisami rachunków dworu księcia Władysława I z lat 1434–1437, jak również niewydanymi drukiem fragmentami zapisek z Metryki księcia Janusza II, wpisanymi na ostatnich kartach Metryki Koronnej nr 6 (przechowywanej w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie), to jedyne tego rodzaju źródła zachowane dla Mazowsza.

Przystępując do szczegółowego omówienia wydanego przez Janusza Grabowskiego źródła, należy podkreślić, że jest to druga edycja rachunków księcia Janusza, krytyczna i uwzględniająca recenzje pierwszej edycji tego źródła, która została wydana blisko 70 lat temu przez znanego badacza dziejów społeczno-gospodarczych i skarbowości dawnego

Mazowska, Jerzego Senkowskiego¹. O pewnych mankamentach pierwszej edycji pisano w kilku recenzjach², zostały one również omówione przez Janusza Grabowskiego we wstępie edytorskim do niniejszego wydania, i zapewne to właśnie te błędy, opuszczenia oraz inne pomyłki pierwszego wydania były podstawą do pojawiającego się już od dłuższego czasu w środowisku polskich mediewistów postulatu, aby źródło to wydać na nowo³. Obecna edycja rachunków Janusza II została przygotowana w ramach projektu „Epoka jagiellońska i jej dziedzictwo w I Rzeczypospolitej do 1795 roku. Problematyka gospodarcza i społeczna. Dzieje miast”, finansowanego przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego jako część programu pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”, a realizowanego przez Polskie Towarzystwo Historyczne. Ukazała się ona jako 28 tom serii wydawniczej „Folia Jagellonica. Fontes” i została przygotowana przez wybitnego znawcę średniowiecznych dziejów Mazowsza, autora wielu cennych monografii i opracowań dotyczących książąt i księżnych mazowieckich, profesora Janusza Grabowskiego, rodem z Mławy, absolwenta Liceum Ogólnokształcącego im. Stanisława Wyspiańskiego w Mławie i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, pracownika Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie⁴. Dodajmy, że wydawca omawianego tu źródła w ramach tego samego projektu przygotował, i już wcześniej wydał, monografię poświęconą księciu Januszowi II, w której ukazał sylwetkę wspomnianego władcy oraz omówił wyczerpująco różne aspekty jego rządów na Mazowszu i kontakty, jakie miał na dworach innych władców, w tym jego stosunki z Królestwem Polskim oraz z zakonem krzyżackim w Prusach⁵. Dodam tylko, że wspomniana monografia (biografia) zasługuje na oddzielne omówienie przez badaczy mazowieckiego średniowiecza.

Edycja rachunków Janusza II przygotowana przez Janusza Grabowskiego składa się z czterech zasadniczych części: wprowadzenia historycznego, wstępu edytorskiego, edycji źródłowej oraz jej tłumaczenia na język polski, a także dodatków, w których zamieszczono trzy aneksy, wykaz skrótów, bibliografię, streszczenie w języku angielskim, indeks nazw osobowych i geograficznych oraz indeks rzeczowy. Dla czytelników nieobytych ze źródłami średniowiecznymi, ale również dla tych, którzy interesują się dziejami dawnego Mazowsza amatorsko, szczególne znaczenie ma wprowadzenie historyczne, w którym autor na blisko dwudziestu stronach przedstawił w sposób syntetyczny sylwetkę księcia Janusza II, jego genealogię, rozwój terytorialny jego władztwa, prowadzoną przez niego politykę wewnętrzną, stosunki z Królestwem Polskim i z zakonem krzyżackim, funkcjonowanie dworu książę-

¹ *Księga skarbowa Janusza II księcia mazowieckiego z lat 1477–1490*, wyd. J. Senkowski, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, nr 7/3, s. 449–718.

² Chodziło tu głównie o trzy recenzje autorstwa Jadwigi Karwasińskiej („Rocznik Warszawski” 1962, nr 3, s. 328–329), Ireny Janosz-Biskupowej („Archeion” 1961, nr 35, s. 170–172) i Kazimierza Myślińskiego („Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1962, nr 24, s. 498–501).

³ Kwestie te dość szeroko omówił ostatnio Janusz Grabowski, *Księga skarbowa Janusza II. Prace nad nową edycją rachunków dworu książęcego*, [w:] K. Kopiński, W. Mrozowicz, J. Tandecki (red.), *Ediciones sine fine*, t. 1, Toruń 2017, s. 117–130.

⁴ Zob. np. J. Grabowski, *Kancelaria i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1999; *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012; tenże, *Poczet książąt i księżnych mazowieckich*, Kraków 2019.

⁵ J. Grabowski, *Janusz II książę mazowiecki pretendent do tronu polskiego (1455–16 lutego 1495)*, Kraków 2023.

cego, podstawowe wiadomości o Metryce książęcej oraz skarbowość księstwa Janusza II. Jako uzupełnienie tego wprowadzenia należy traktować tablicę genealogiczną potomstwa księcia mazowieckiego Bolesława IV, ojca księcia Janusza II. W podobny sposób należy podejść do zamieszczonego w książce przekładu rachunków na język polski, co miało być pomocą dla czytelnika tekstu łacińskiego oraz osób nieobytych z tego rodzaju źródłami. Profesor Grabowski słusznie zauważył, że taka metoda wydawania źródeł jest coraz częściej spotykana (podaje w przypisie kilka przykładów), co być może wpłynie na większą recepcję książęcych rachunków, które – mimo edycji Jerzego Senkowskiego – były do tej pory słabo wykorzystywane przez historyków oraz badaczy zajmujących się dziedzictwem kulturowym Mazowsza. Przekładu rachunków – jak zaznaczył wydawca – dokonano we współczesnej polszczyźnie, bez archaizacji, co dotyczy również wszystkich imion i nazw geograficznych występujących w tekście łacińskim, które oddano w przekładzie polskim w postaci współczesnej. Dodatkową pomocą w odnalezieniu poszczególnych postaci czy miejscowości jest zamieszczony na końcu książki indeks nazw osobowych i geograficznych. Zebrane w nich formy zapisu źródłowego wyróżniono kursywą, natomiast nazwy osobowe podano w lekcjach polskich (w nawiasie w formie występującej w oryginalnym źródle), natomiast nazwy miejscowości podano w dzisiejszym ich brzmieniu. Wymagało to od wydawcy żmudnej pracy, co zasługuje tu na szczególne podkreślenie.

Przystępując do lektury rachunków książęcych Janusza II, warto zapoznać się ze wstępem do ich edycji, w którym wydawca przedstawił dzieje tego źródła, jego układ, uwagi na temat języka i pisma, system prowadzenia rachunków i formę wpisów, a także omówił ich dotychczasowe edycje oraz zasady, którymi kierował się przy obecnej edycji, konstrukcji oraz tłumaczeniu zapisek źródłowych. Gdy pozna się szczegóły dotyczące systemu prowadzenia rachunków na dworze książęcym, łatwiej jest korzystać z prezentowanych tu zapisek. Czytelnik może również w tej części pracy zapoznać się z trzema reprodukcjami źródeł: pierwszą kartą rachunków Janusza II sprzed i po jej konserwacji, a także kartą z wpisem w metryce Janusza II z 1473 r., z okresu kanclerstwa Piotra Chodkowskiego, późniejszego biskupa płockiego. Warto w tym miejscu zauważyć, że dzięki pracom konserwatorskim prowadzonym w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie udało się uzupełnić niniejszą edycję (tego brak było w edycji z 1959 r.) o część zapisek z 1471 i 1490 r., które jeszcze do niedawna były niedostępne ze względu na przesłaniającą je naklejkę na karcie I i karcie 114v oryginału księgi rachunkowej przechowywanej w zbiorach wspomnianego archiwum.

Dodatkowym walorem omawianej tu publikacji są zamieszczone na jej końcu aneksy oraz indeksy, w tym indeks rzeczowy zawierający terminy źródłowe występujące w źródle. W aneksach wydawca przedstawił 12 regestrów dokumentów oblatowanych w rachunkach, które po śmierci Janusza II zostały skopiowane z Metryki Koronnej (księgi wpisów Janusza II) i włączone do księgi z rachunkami dworu. Aż osiem spośród tych dokumentów zostało wystawionych na zamku w Ciechanowie w latach 1480–1490, dwa na zamku w Płocku (w 1486 i 1488 r.), i po jednym w Pułtusk (1482) i Płońsku (1486). W kolejnym aneksie Janusz Grabowski zamieścił wykaz uroczystości, świąt i wspomnień świętych występujących w rachunkach, prezentując je w układzie alfabetycznym w polskiej formie imienia, podając

jednocześnie – poza świętami ruchomymi (w ich wypadku zamieszczona została ich forma łacińska) – datę dzienną danego święta czy wspomnienia. Wykaz ten wraz z zapiskami stanowi ciekawy materiał porównawczy do badań nad średniowiecznym kalendarzem mazowieckim. Z kolei w trzecim z aneksów został podany wykaz wszystkich słów zapisanych w języku staropolskim (w oryginalnej pisowni), jakie pojawiły się w rachunkach księcia Janusza II.

O tym, jak ważne i pomocne dla badań nad dziejami średniowiecznego Mazowsza jest prezentowane tu źródło, mogą świadczyć z kolei miejscowości podane w indeksie geograficznym. Już tylko z pobieżnej lektury tego indeksu wynika, że ponad 250 zapisek (na 1362 wszystkich zapisanych w źródle) dotyczy Warszawy, stolicy książęcej, a zarazem stolicy ziemi i powiatu, blisko 140 zapisek dotyczy Ciechanowa, kolejnej stolicy książęcej oraz stolicy ówczesnej ziemi i powiatu, ponad 110 odnosi się do Łomży, ponad 90 dotyczy Czerska, dawnej stolicy książęcej i stolicy ziemi, ponad 80 odnosi się do Płocka, ponad 30 dotyczy Różana i Makowa, stolic ziemskich, blisko 30 Zakroczymia, 25 dotyczy siedziby książęcej w Nowogrodzie, około 20 odnosi się do Ostrołęki i tyle samo do Pułtuska, miasta biskupiego, 8 do książęcego miasta Płońska, po 7 dotyczy Wyszogrodu i Sierpca, a na przykład tylko 3 wpisy dotyczą Gostynina, a po jednym wpisie odnosi się do Przasnysza czy Mławy. W rachunkach pojawia się również wiele innych miast mazowieckich, siedzib rodowych szlachty oraz licznych wsi. Gdy dodać do tego występujące w rachunkach osoby, i to nie tylko związane z dworem książęcym, ale także przedstawiciele miejscowego rycerstwa, duchowieństwa, mieszczan oraz kmięci i sług, wtedy jeszcze bardziej widać przydatność wspomnianego źródła w wieloaspektowych badaniach nad dziejami Mazowsza końca XV w. Uważam więc, że zarówno pod względem edytorskim, jak i zawartości źródłowej wydane przez Janusza Grabowskiego rachunki książęce nie tylko zasługują na wysoką ocenę pod względem staranności ich wydania, ale zapewne przez długie lata będą nieocenioną pomocą dla mediewistów oraz coraz liczniejszych pasjonatów historii średniowiecznego Mazowsza.